

Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН – головний редактор
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 46

Книга II

РЕЦЕНЗІЇ НА ПРАЦІ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
(1915–1938)

Серія

ДОПОМІЖНІ МАТЕРІАЛИ:
ДОВІДНИКИ, ПОКАЖЧИКИ, АРХІВИ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення
України за програмою “Українська книга” 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі: Віталій ТЕЛЬВАК
Переклад статей: з російської – Іван СВАРНИК, з польської – Віра РОМАНИШИН,
з німецької – Любов ЯНИШИНА, з чеської та англійської – Оксана БЛАШКІВ,
з італійської – Мар’яна МАРКЕВИЧ
Переклад висловів іншомовного походження – Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-916-6 (Т. 46. Кн. II)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України, 2015
© Тельвак В.В., передмова, 2015
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє
оформлення, 2015

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ В КОРОТКИМ ОГЛЯДІ. ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА.

Київ, 1918, сторін. 167, ціна 2 карб. 80 коп.

Цією книгою проф. Грушевський закінчує свою “Всесвітню історію в короткім огляді,” перший твір з цієї галузі науки на українській мові. Книга обіймає собою так званий “революційний” період європейської історії — від 1789 до 1810 року, на якому і обривається.

Згодитись з тим, щоби революційний період закінчувався 1810 роком, не доводиться, бо — по суті — цей період не скінчився ще й тепер, але, розуміється, якусь границю істориків в своїй праці треба визначити, коли він хоче залишатись на позиції об’єктивного дослідувача, бо те, що занадто близько до сучасності, занадто з нею зв’язане, мимоволі захоплює дослідувача як учасника, сліпить йому очі і не дає можливості аналізувати факти з потрібною зимнокровністю. Зважаючи на те, що автор не мав на меті дати підручник для школи, в якому в усякому разі не можна б було обминути хоча б часть фактичного огляду подій до найближчих часів, можна значити, що границю праці прийнято автором цілком влучно: в половині XIX століття кінчається перша частина революційного періоду, коли для людності ясні були тільки політичні цілі революції, цілі ж соціально-економічні, найтісніше зв’язані з першими і які по суті й являються справжньою метою революції, відчувались не тільки людським загалом, а й найкращими умами, лишень інстинктивно, не перетворюючись в конкретні форми.

Цікаво, що навіть історична наука ще недавніх часів твердила, що революції 1789 і навіть 1830 років були виключно політичні, соціальна ж мала місце перше в 1848 році. Тільки знаменитий твір Тена “Початки сучасної Франції”, який виходив з середини 70-х аж до середини 90-х років XIX століття, вияснив до певної міри помилковість такого твердження.

В своїй історії революційного періоду проф. Грушевський не впав в згадану помилку. Правда, дуже коротко — за браком місця, але він одмітив всі взагалі прикмети кожної революції, з чого видно, що автор по можливості ознайомився з усіма новішими науковими творами щодо історії давнього періоду. Особливу увагу він звертає на розвиток революційних ідей, на, сказати б, розумову підготовку революції в інтелігентських колах європейського громадянства. Так, розділ книги про радикальні і соціалістичні течії 1830–1840 років (стор. 100–118), де в коротких рисах згадані теорії перших гегеліанців, потім Маркса і Енгельса, сен-сімоністів, фур’єристів, Кабе, Луї Бжена, і т. п., може служити зразком уміння в небагатьох словах дати велику кількість наукових понять. Майстерно зумів автор намалювати і розвиток ідеї національності і її зв’язок з епохою Наполеона I, старання

якого стерти національні різниці і нівелювати всі нації в одній всесвітній монархії привели до цілком протилежних наслідків — пробудження національного самовизначення у багатьох народів, у яких здібність до цього самовизначення була приспана історичними обставинами, як, наприклад, у німців.

З другого боку, однак, доводиться визнати, що чисто фактичний бік автором мало не зовсім занедбано, найбільш щодо зовнішньої історії, історії міжнародних зносин, політичних і військових. В цьому нема нічого дивного, бо викласти на 107 сторінках таку багату подіями і розвитком політичних і соціально-економічних ідей епоху в досить великій повноті є річ цілком неможлива, і автор мимоволі повинен був вибрати одно з двох — або викладати факти і обминати ідейний рух, або навпаки. Він вибрав останнє. Через те для людини, яка знає фактичний бік справи, книга проф. Грушевського дасть чималу користь, бо роз'яснить їй багато темного і неясного і приведе її знання в повну і гармонійну систему. Але людина, що хоче по книзі проф. Грушевського вперше познайомитись з історією першої половини XIX віку, знайде багацько незрозумілого.

Щоби не бути голослівними, візьмемо кілька прикладів. Так, на стор. 24-й автор каже, що одним з останніх відгомонів радикальних ідей був процес комуністів, прихильників ідей Бабефа; але хто такий був Бабеф, який був зміст його ідей, про це нема раніше ні слова. На стор. 30-й автор каже, що “Піт, цей непримиримий ворог французької гегемонії, уступився з міністерства”, але про Піта раніше нічого не було згадано.

Взагалі, книга проф. Грушевського, уявляючи собою цінне придбання для української популярно-наукової літератури, не виключає необхідності якнайскорішого видання такої книги по історії революційного періоду Європи, яка могла б дати читачеві перші фактичні знання цього періоду, а разом з тим могла би стати за підручник для середньої школи, бо поки такої книги не буде, доведеться мимоволі для першого навчання вживати книжок російських.

К.Лоський

історію візантійської літератури), одночасно — професор Українського державного університету (1919). Впродовж 1919–1934 рр. був співробітником Всенародної бібліотеки України, завідувач відділу періодики. Протягом 1920–1924 рр. був професором кафедри історії всесвітньої літератури Полтавського українського ІНО, де викладав спочатку історію візантійської культури, а потім історію середньовічної культури. Теоретик українського бібліографічного репертуару, бібліографії української періодики, член Бібліографічної комісії при УАН, заступник голови Візантологічної комісії ВУАН. З 1927 р. — секретар Бібліографічної комісії ВУАН. Основні праці: “Переклади Св. Письма на українську мову в XIX і XX ст.” (1919); “Основні проблеми українського бібліографічного репертуару” (1927); “Завдання бібліографії української періодики” (1928).

М. Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина перша, Петроград, 1917, 221 стор., ціна 1 крб. 75 коп. Частина друга, Київ, 1917, 176 стор., ціна 2 карб. 50 коп. Частина третя, Київ, 1917, 143 стор., ціна 2 карб. 50 коп.

Уперше опубліковано в: Книгарь. Літопис українського письменства. — К., 1918. — Число восьме. — С. 443–446. Підпис: *К. Лоський*.

Подається за першодруком.

Лоський Кость (Костянтин) Володимирович (1874–1933) — історик права, громадський і політичний діяч, дипломат. Професор (1921). Дійсний член НТШ (1928). Вивчав історію у Варшавському, а право — у Петербурзькому університетах. Від 1896 р. — у редакції журналу “Исторический вестник”. Переїхав на Холмщину, працював там у губернських установах, був одним з лідерів українського громадсько-культурного життя в краї. Редагував 1906–1907 рр. газету “Буг”. Брав участь в організації та роботі Української Центральної Ради. В травні 1917 р. призначений комісаром Тимчасового уряду в Буцацькому повіті, виконував обов’язки губернського комісара Тернопільської губернії. Навесні 1918 р. призначений послом УНР у Фінляндії, Швеції та Норвегії з місцем перебування в м. Стокгольм, залишався на цій посаді в період Української держави гетьмана та Директорії УНР. Наприкінці 1920 р. поселився у Празі. Працював в Українському вільному університеті: професор римського права, декан правничого факультету (1927–1928), проректор (1929–1930). Основні праці: “Украинский вопрос: Россия и Антанта” (1918), “Нарис римської історії” (1919), “Короткий нарис грецької історії” (1921), “Історія джерел римського права” (1921), “Історія і система римського приватного права” (т. 1–3, 1922–1924).

Мих. Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина четверта. Київ, 1918, сторін. 167, ціна 2 карб. 80 коп.

Уперше опубліковано в: Книгарь. Літопис українського письменства. — К., 1918. — Число п’яте. — С. 253–257. Підпис: *К. Лоський*.

Подається за першодруком.

Про К. Лоського див. попередній коментар.

ЗМІСТ

с. текстів с. ком.

<i>В.Тельвак. МІЖ ІСТОРІЄЮ ТА ПОЛІТИКОЮ: РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ПІСЛЯ 1914 РОКУ</i>	V	
Волох С.: Український народ в его прошлом и настоящем. Том I. ...	1	413
<i>П.С[тебницький]: Український народ в его прошлом и настоящем. Том I. ...</i>	3	414
<i>Струве Петро: 1. Украинский народ в его прошлом и настоящем...</i>	5	415
<i>Могилянский Мих.: Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Т. VIII ...</i>	9	416
<i>Dr. Czeff [Ч.Франкевич]. Poglądy historyczne Prof. M.Hruszewskiego w "kwestii ukraińskiej" w swietle krytyki naukowej</i>	10	417
<i>Д-р М.ф.Ляндвер. Geschichte der Ukraine. Von Michael Gruschewski.</i>	20	418
<i>Грбовський Т. Проф. Грушевський про ставлення Польщі до Руси...</i>	23	418
<i>Редакція: Ілюстрована історія України. Написав Михайло Грушевський...</i>	30	419
<i>Волох С.: Мих. Грушевський. Якої ми хочемо автономії і федерації...</i>	32	419
<i>Дубровський В.: Мих. Грушевський. Переяславська умова України</i>	34	419
<i>Новенко Мод.: Переяславська умова України з Москвою 1654 року...</i>	36	420
<i>Мих. Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді — частина перша...</i>	38	420
<i>Зеров М.: Мих. Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина I, друге видання... Частина II...</i>	39	421
<i>Зеров М.: Мих. Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина третя...</i>	41	421
<i>Сагарда М.: Мих. Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина шоста...</i>	43	421
<i>Лоський К.: М.Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина перша, друга, третя...</i>	46	422
<i>Лоський К.: М.Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина четверта...</i>	49	422
<i>Страшкевич В.: Мих. Грушевський. Sub divo...</i>	51	423
<i>Садовський М.: Мих. Грушевський. Хмельницький в Переяславі...</i>	53	423
<i>Н.В.: Чеський переклад праці проф. М.Грушевського "Про старі часи на Україні"</i>	54	424
<i>О.Г[рушевський]: Мих. Грушевський. Студії з економічної історії України...</i>	56	424
<i>Ф.А.Голдер: Geschichte der Ukraine. Teil I...</i>	57	425
<i>Данилевич В.: М.Грушевський. Старинна історія...</i>	59	426
<i>Дорошкевич Ол.: Мих. Грушевський. Звідки пішло українство і до чого воно йде; Його ж. Якої ми хочемо автономії і федерації; Його ж. Вільна Україна, статі з останніх днів; Його ж. Українська Центральна рада й її універсал...</i>	61	427

<i>Н[ікола] Ф[еста]:</i> М. Hruchevsky. Abrègè de L'histoire de L'Ukraine.... .63	427
<i>Антонович Д.:</i> М. Грушевський: Всесвітня історія... .64	428
<i>Антонович Д.:</i> М. Грушевський: Ілюстрована історія України...; Історія України...; Про старі часи на Україні... .66	429
<i>Дорошенко Д.:</i> М. Грушевський: Ілюстрована історія України... .68	430
<i>Мицюк О.:</i> М. Грушевський. З починків укр. соціалістичного руху.... .70	431
<i>Дорошенко Вол.:</i> Микола Аркас. Історія України... Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України... .72	432
<i>Крип'якевич І.:</i> М.Грушевський. Хмельниччина в розцвіті (1648—1650)... .74	433
<i>Яворський М.:</i> Мих. Грушевський. Початки громадянства... .76	434
<i>Д-р Мечислав Гавлік:</i> Hruszewskij M.: Chmelnyuczczyna w rozcwiti... .78	435
<i>Дорошенко Вол.:</i> Михайло Грушевський. Історія української літератури. Том I (Частина I, книги: 1, 2 і 3)... .93	435
<i>Єфремов С.:</i> М. Грушевський. З починів українського соціалістичного руху... .97	436
<i>Річицький А.</i> Як Грушевський “виправляє” Енгельса... .100	437
<i>Сумцов М.:</i> Мих. Грушевський. Початки громадянства... .109	438
Михайло Грушевський. Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII віці... .112	439
Михайло Грушевський. Про старі часи на Україні. Коротка історія України... 113	439
<i>Василенко М.:</i> Грушевський М. Історія України-Руси. Том VIII, частина I, II, III... .115	439
<i>М.Ш[аповал]:</i> Михайло Грушевський. З історії релігійної думки на Україні... .126	440
<i>Ишак А. Др. О.</i> Михайло Грушевський і його історія релігійної думки на Україні... .127	441
<i>Свенціцький І.:</i> Три історії української літератури... .135	443
<i>Перетц В.:</i> Михайло Грушевський. Історія української літератури... .140	443
<i>Камінський В.:</i> Михайло Грушевський. Історія Української літератури. Томи. I—IV... .147	444
<i>Марковський М.:</i> Грушевський М. Історія української літератури. Том IV... .152	445
<i>Марковський М.:</i> Грушевський М. Історія української літератури. Том п'ятий... .155	446
<i>Брікнер А.:</i> Hruševskij M. Istorija ukraїnskoї literatury.... .160	446
<i>Харват В.:</i> Михайло Грушевський: Впливи чеського національного руху XIV—XV вв. в українськiм життiю... .169	447
<i>Ф.С.:</i> Грушевський Михайло. З історії релігійної думки на Україні... .171	447
<i>Якубовський Ф.:</i> М. Грушевський. Під зорями... .174	448
<i>Мірчук І.:</i> M.uchajlo Hruševskij. Z istorji religijnoji dumky na Ukrajini... .179	448
<i>Абрамович Д.:</i> Грушевський М. Історія української літератури... .180	449

<i>Б.Р.</i> : Михайло Грушевський. Під зорями...	185	450
<i>Зеров М.</i> : Михайло Грушевський. Під зорями...	186	450
<i>М.З.</i> : Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Тому дев'ятого...	189	450
<i>Новицький В.</i> : Академік М.С.Грушевський. Чернігів і Сіверщина в українській історії...	192	450
<i>Ястребов Ф.</i> Тому дев'ятого перша половина...	193	451
<i>Наріжний С.</i> : М.Грушевський. Історія України-Руси. Тому дев'ятого...	224	452
<i>Бідло Я.</i> : Мучајло Нрушевс'куј, Istorija Ukraїny-Rusy. Tomu devjatoho...	226	452
<i>М.Г.</i> Розквіт та занепад (М.Нрушевс'куј: Geschichte der Ukraine)...	237	453
<i>Z.Ž-a.</i> : Hruszewskij Mучајло. Istorija Ukraїny-Rusy, t. IX, cz. II...	240	453
<i>Герасимчук В.</i> З нагоди появи IX тому "Історії України-Руси" М.Грушевського...	241	453
<i>Рубач М.А.</i> Буржуазно-куркульська націоналістична ідеологія під машкарою демократії "трудового народу"	246	455
<i>Копержинський К.</i> Формалізм-естетизм на послугах національ-фашизму.	304	456
<i>Турська Г.</i> : Grušewskij M.S. O tak nazywajemoj "Lwowskoj letopisi"	320	457
<i>Кравченко І.</i> Фашистські концепції Грушевського і його школи...	322	458
<i>Ястребов Ф.</i> Націонал-фашистська концепція селянської війни 1648 року на Україні...	357	459
<i>Г.Т[urska]</i> : Grušewskij M.S. Samowidec Ruiny i jego pozdniejšie otraženija...	408	459
<i>Белецький А.И.</i> Академік М.Грушевський. Історія української літератури...	409	459
КОМЕНТАРІ	413	
ПЕРЕЛІК РЕЦЕНЗІЙ НА ПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (1915–1938)	461	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	473	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 46. Книга II

РЕЦЕНЗІЇ НА ПРАЦІ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
(1915–1938)

Серія “Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви”

Редактор	<i>Е.Главацька</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректор	<i>О.Тростянчин</i>

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Асадету. Офс. друк. Ум. друк. арк. 41,47.
Обл.-вид. арк. 36,0. Тираж 5000 пр. Зам. 46-15

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПрАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас” КП ДАК “Укрвидавполіграфія”
79005 м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК 1110 від 08.11.2002 р.

Г 91 **Грушевський М.С.**
Твори: У 50 т. / редкол.: П. Сохань, Г. Папакін, І. Гирич та ін. —
Львів : Світ, 2002 —.

Т. 46. Кн. II : Рецензії на праці Михайла Грушевського (1915—1938) /
упор. В. Тельвак. — 2015. — 512 с. — (Серія “Допоміжні матеріали: довід-
ники, покажчики, архіви”).

ISBN 978-966-603-223-5;

ISBN 978-966-603-916-6 (Т. 46. Кн. II)

Том містить рецензії на праці вченого авторства визначних українських, поль-
ських, російських, німецьких та ін. істориків. Ці публікації дозволяють реконстру-
ювати полеміку, котра точилася довкола історіографічних ідей М.Грушевського в
науці його часу. Завдяки своїй жанровій специфіці опубліковані рецензії є важливим
джерелом пізнання українознавчих дискусій кінця ХІХ — першої третини ХХ ст.

Для науковців та всіх, хто цікавиться історією України. Для науковців та всіх,
хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-916-6 (Т. 46. Кн. II)

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Ум. друк. арк. 41,47.
Обл.-вид. арк. 36,0. Додатковий тираж 150 пр. Зам. 46-15/2

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПрАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас” КП ДАК “Укрвидавполіграфія”
79005 м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК 1110 від 08.11.2002 р.